UDC 903.3”638”(497.113 Vrbas)
DOI 10.56461/RMV68.2026.028J
СТРУЧНИ РАД

NASEOBINSKI OBJEKTI IZ UTVRĐENOG KASNOLATENSKOG NASELJA ČARNOK KOD VRBASA

Marija Jovanović
Muzej Vojvodine, Novi Sad (u penziji)
mv.marijajovanovic@gmail.com

Apstrakt: Utvrđeno kasnolatensko naselje Čarnok kod Vrbasa smešteno je u središnjem delu Bačke, između Mostonge, Crne bare i Jegriče. Podignuto duboko u zaleđu Dunava, jedno je od retko očuvanih kasnolatenskih naselja u ovom delu Podunavlja, koje su tokom I veka stare ere podigla keltska plemena u istoriji poznata kao Skoridsci. U istraženom delu naselja, unutar zemljanog bedema, pronađeni su ostaci više naseobinskih objekata – kuća sa pećima, jedna poluzemunica i nekoliko pomoćnih objekata, jama tipa silosa. Otkrićem zgrada, odnosno njihovog položaja u utvrđenju, uspostavljena je vertikalna stratigrafija na Čarnoku. Na osnovu pronađenih artefakata, prevashodno predmeta od pečene gline, konstatovano je da pokretni arheološki materijal pripada Skoridscima. Malo se zna o tome kako su izgledale nastambe u kojima su Kelti živeli. Analizom naseobinskih objekata na Čarnoku dobijamo sliku o organizaciji života u utvrđenom keltskom naselju u srcu Bačke. Uporednom analizom pokretnog materijala utvrđeno je da je naselje na Čarnoku istovremeno sa drugim kasnolatenskim utvrđenim naseljima iz Bačke, Banata, Srema i istočne Slavonije, te hronološki pripada srednjoevropskoj La Tène D fazi ili Beograd 3 fazi.

Ključne reči: Čarnok, Skordisci, Kelti, građevinski objekti, I vek p. n. e., La Tène D faza / Beograd 3 faza.

Utvrđeno kasnolatensko naselje Čarnok kod Vrbasa smešteno je u središnjem delu Bačke, između Mostonge, Crne bare i Jegriče. Podignuto duboko u zaleđu Dunava, jedno je od retko očuvanih kasnolatenskih naselja u ovom delu Podunavlja, koje su tokom I veka stare ere podigla keltska plemena u istoriji poznata kao Skoridsci. U istraženom delu naselja, unutar zemljanog bedema, pronađeni su ostaci više naseobinskih objekata – kuća sa pećima, jedna poluzemunica i nekoliko pomoćnih objekata, jama tipa silosa. Otkrićem zgrada, odnosno njihovog položaja u utvrđenju, uspostavljena je vertikalna stratigrafija na Čarnoku.

Položaj i opis građevinskih objekata sa Čarnoka

Na Čarnoku je u unutrašnjem delu naselja istraženo 11 sondi na različitim lokacijama. U njima je otkriveno devet nadzemnih građevinskih zgrada, jedna poluzemunica, dva pomoćna objekta i jedan silos. Našu pažnja u ovom radu je usmerena na dva arhitektonska objekta koji svojom veličinom odudaraju od standarnih kuća unutar ovog, ali i drugih nalazišta/lokaliteta u Podunavlju. U radu se bavimo kućama koje su bile kompletno očuvane. To su dve nadzemne kuće, čiji su ostaci tokom iskopavanja bili označeni kao kuće 5/1994, 7/1997 i 9/2005.

Kuća 5/1994 – Prostirala se u sondama XVII i XVIII na istočnoj strani naselja. Bila je postavljena u blizini bedema, pravcu sever-jug, dimenzija 5,20 × 9,40 m. Kod kuće 5/1994, 1996, 1997 bili su sačuvani plitki zemljani rovovi u kojima su ležali zarušeni delovi istočnog i severnog zida, kao i ugljenisani ostaci drvenih stubova u podnici objekta koji su bili nosači krovne konstrukcije. Severni zid kuće 5/1994 bio je očuvan u dužini od 5,20 m, a istočni 5,70 m. Uz kuću 5/1994 se nalazio i pomoćni objekat dimezija 3,70 × 1,90 m.[1] Pomoćni objekat je imao dve prostorije: prva je bila dim. 2,10 × 2 m, a druga 1,60 × 1,90 m. Ukupna dužina ovog kompleksa bila je 9,40 m.[2] Kuća 5/1994 i

[1] Dimenzije objekata su prikazane na osnovu zatečenog stanja u sondi.

[2] U tekstu *Келтско утврђење Чарнок код Врбаса* (Јовановић 1994, 120) unete su pogrešne dimenzije za dužinu istočnog

Sl. 1. Kuća 5, sonda XVII, XVIII, 1994–1997, snimljeno sa istoka (foto: Nebojša Stanojev)

Sl. 2. Kuća 5, podnica peći, sonda XVIII, snimljeno sa severa (foto: Nebojša Stanojev)

pomoćni objekat (sl. 1) bili su oštećeni početkom XX veka pri iskopavanju koje su sproveli članovi Istorijskog društva Bač-Bodrog županije iz Sombora[3] (Jovanović 2012, 66, sl. 9).

Kroz analizu arhitektonskih celina u objektu 5/1994, 1996, 1997 sagledali smo unutrašnost jedne stambene jedinice, prilagođen potrebama njenih žitelja, jer je njen enterijer ostao sačuvan u celosti.

Enterijer – Kuća 5/1994 bila je podeljena u dve zone. Prva zona je obuhvatala peć sa kalotom, istočni deo kuće sa pletenom korpom i sandukom za čuvanje žita. Uz sanduk je bila i posuda od nepečene zemlje, neka vrsta merice. Tu ubrajamo i pomoćne prostorije koje su bile sastavni deo kuće 5/1994. U prvoj prostoriji su bile smeštene tri korpe: dve sa ječmom (*Hordeum vulgare)* i jedna sa prosom (*Panicum miliaceum*) (Medović 2006, 41, 48/T. 3, 49/T. 5; Jovanović 2012, 66, sl. 10).[4] U drugom delu pomoćnog objekta nalazilo se otvoreno ognjište, koje je zbog jame ispod njega imalo konkavan oblik.

Peć – U severoistočnom uglu kuće 5/1996 prostirala se kružna peć sa delimično očuvanom kalotom i „ustima" okrenutim ka jugozapadu. Peć prečnika 1,60 × 1,70 m nalazila se na banku, visine od 10 do 17 cm. Podnica peći je bila na koti 81.40 m/anv. Kalota je bila očuvana u visini 10–14 cm, neujednačene debljine: na severnoj i istočnoj strani 10 cm, a na južnoj i u blizini „usta" 20 cm. U kaloti su bili sačuvani komadi pruća, koji su korišćeni kao armatura kod kupole. Ispred otvora peći ležali su profilisani komadi gline, polukružnog preseka, koji su bili postavljeni na kalotu. Po profiliaciji imaju izgled „đuveča". Kod otvora peći otkriveni su ostaci starije podnice peći koja je bila ojačana komadima keltske keramike – delovi manje zdelice sa „S" profilacijom. Kod kasnijih obnavljanja podnica nije bila ojačana. Uz zapadni deo podnice peći nađena je proširena osnova peći u širini 20–25 cm koja je bila u funkciji rampe preko koje se izvlačio pepeo. Istočni zid kuće 5/1994 bio je postavljen iza peći. Ispod zida i na podnici kuće nalazio se ugljenisani ječam, pepeo, gar, pruće, kućni lep i keltska keramika na koti 81.29 m/anv (sl. 2).

Sanduk-korpa i posuda – Južno od peći ležali su ostaci drvenog sanduka, rasuti uz istočni zid kuće ali i izvan podnice kuće. Očuvane dimenzije sanduka za žito bile su 2,70 × 0,50 m. Širina daski od sanduka bile su 0,35 m. Uz peć, na sanduku je stajala pletena korpa sa žitom. Južno od korpe, a pored sanduka, otkriveni su ostaci posude blagobikoničnog oblika, masivnih zidova, izrađene od kućnog lepa, slabije pečene, verovatno neka vrsta „mere" za uzimanje žita iz sanduka,[5] nešto slično „varćaku" ili „oki" (Jovanović 2008, 7/T. IV)[6] (sl. 3, 4).

zida kuće 5/1994, 1996, 1997, gde stoji da je istočni zid sa dodatkom pomoćnog objekta dugačak 7,80 m.

[3] Iskopavanje je realizovano 1902. godine. Te godina je na Čarnoku otvoreno osam sondi. Sedam je bilo postavljeno sa unutrašnje strane bedema. U središnjem delu otvorena je osma sonda. One su bile dimenzija 15 × 2 m. Rezultati nisu objavljeni, a o materijalu se ne zna ništa. Tragovi tih sondi su i danas vidljivi na bedemu.

[4] U kući 5/1994 pronađene se četiri korpe, u kući 7/1997 samo jedna korpa. A. Medović nije dobro obeležio korpe na crtežu koji je priložio.

[5] Dimenzije ove posude bile su: ro 16 cm, rd 20 cm, h 36 cm.

[6] Varćak je tradicionalna mera za žito, a njegova zapremina se obično kreće oko 15 litara. Što se tiče težine, u jedan varćak stane približno 13 kilograma žita. Oka je stara turska merna jedi-

Sl. 3. Kuća 5, deo drvenog sanduka, sonda XVII, XVIII, 1994, 1996, 1997, snimljeno sa zapada (foto: Nebojša Stanojev)

Sl. 4. Kuća 5, sonda XVII, XVIII, 1994, posuda od nepečenog lepa

Drugi deo enterijera vezan je za severni zid kuće 5/1994. Zapadno od peći, nalazila se veća količina kasnolatenske keramike. Među fragmentima dominirala je fina keramika zastupljena zdelama bikonične profilacije, amforama sa naglašenim vratom, vazama i pseudokatarosima (Jovanović 2008, 74–77) (sl. 5, 6). Gruba keramika zastupljena je loncima tipa „situla" čiji je konus ukrašen češljastim ornamentom (Jovanović 2008, 77). Izvan zida u zemlji su bili sačuvani otisci od slame kojom je kuća bila pokrivena.

Na severnom zidu nađeni su ostaci stuba prečnika 20 cm, na koti 81.33 m/anv (sl. 7). Južno od njega, na udaljenosti od 1,10 m nalazio se stub ukopan u podnicu kuće 5/1994, prečnika 30 cm, na koti 81.28–81.02 m/anv, koji je bio deo krovne konstrukcije. U jugozapadnom uglu kuće 5/1994, na udaljenosti od 4,30 m od severnog zida, pronađen je još jedan stub prečnika 20 m, kota 81.32–81.06 m/anv. I u istočnom zidu objekata 5/1994 pronađeno je više ugljenisanih stubova i stubića manjih dimenzija, prečnika 3–5 cm. Rastojanje između nosećih stubova i malih stubaca bilo je 50–55 cm. Na kraju istočnog zida kuće nalazio se stub prečnika 12 cm, kota 81.36 m/anv, koji je bio udaljen od severnog zida 5,60 m. Mesto na kojem se nalazio povezivalo ga je sa pomoćnim objektom na južnom kraju kuće.[7]

U fazu II uvrštene su i kuće 7/1997 i 9/2005 na severnoj strani naselja iz sondi XIX/1997, 2003–2006 i XXIV/2005, 2006. Ova dva objekta su jedna kompleksna celina.

Kuća 7/1997 – Spada u jedan od bolje očuvanih objekata na Čarnoku. Otkrivena je u sondi XIX koja je bila postavljena na severnoj strani utvrđenja.[8] Kuća se pružala u pravcu istok–zapad, očuvanih dimenzija 5 × 8,40–9,20 m. Istočna strana objekta je bila povezana sa kućom 9/2005.[9] Prvi obrisi kuće 7/1997 pravougaonog oblika uočeni su na dnu 7. otkopnog sloja na kotama 82.30–82.24 m/anv. Objekat je bio konačno otkriven između 9. i 10. otkopnog sloja, između kota 81.79 i 81.58 m/anv. Podnica se prostirala na koti 81.63 m/anv (sl. 8).

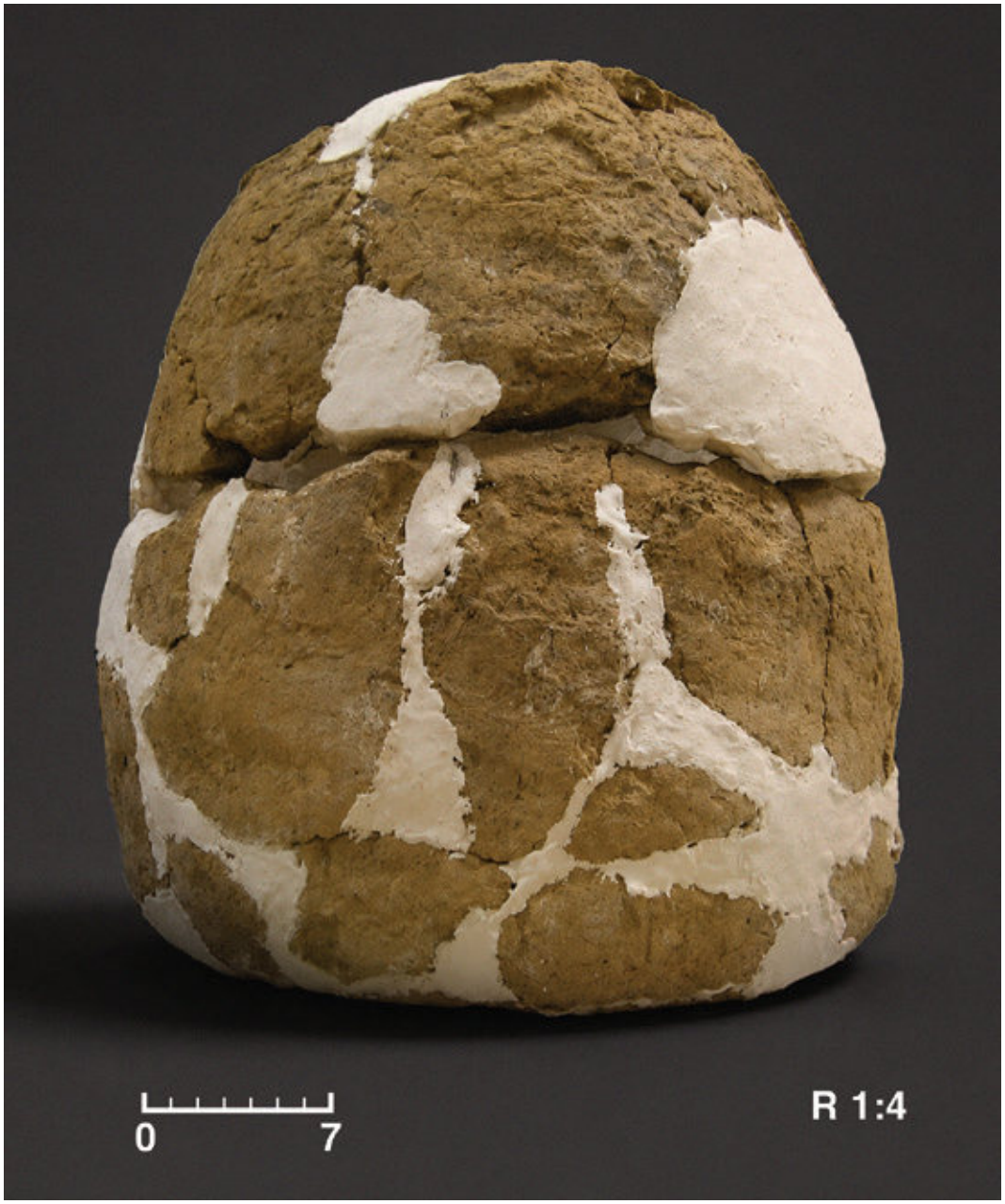
Enterijer – Prostor u kući 7/1997 i oko nje bio je podeljen u tri zone. Prva zona nalazila se u severnom delu objekta.To je bila zona sa tipičnom, keltskom keramikom koja se nije razlikovala od posuda iz kuća na istočnoj strani naselja. Među prilozima su bile razne varijante zdela sa „S" profilisanim obodom, pehari i amfore. U blizini severnog zida nalazila se plitka jama, skoro kružnog oblika, 0,50 × 0,45 m, ukopana u podnicu kuće, na kotama 81.64–81.28 m/anv. Pored jame su pronađeni rogovi jelena (*Cervus elaphus*), jedan pršljenak i malo korodiranog gvožđa. Nakon skidanja zarušenog severnog zida u severoistočnom uglu

nica za težinu (masu), koja se najčešće standardizovala na 1,282 kilograma. Mislim da je nešto slično korišćeno i na Čarnoku.

[7] Pomoćna prostorija u kući 5/1994 je u zapadnom delu oštećena iskopavanjima iz 1902. godine. Njen istočni deo je ostao ispod istočnog profila sonde XVII/1994, a južni deo je takođe bio oštećen.

[8] Istraživanje sonde XIX započeto je 1997. godine, kada se došlo do nivoa kuće 7, koja je otkrivena u nivou 10 otkopnog sloja, između kote 81.79 i 81.58 m/anv. Na južnom kraju sonde konstatovano je oštećenje u širini od pet metara, nastalo tokom 1999. godine, ukopavanjem tadašnjih protivavionskih borbenih jedinica vojske JNA u već postojeću arheološku sondu. Zbog novonastale situacije sonda je produžena za još pet metara, pa su konačne dimenzije sonde XIX/1997 u 2003. godini bile 5 × 12 m.

[9] Prateći pravac prostiranja objekta 7/1997 uz sondu XIX/1997, otvorene su još dve sonde: XXIII/2004 uz zapadni deo objekta i XXIV/2005 na istočnoj strani.

Sl. 5. Kuća 5, severni zid, keramika *in situ*, sonda XVIII, 1996, 1997, snimljeno sa severa (foto: Nebojša Stanojev)

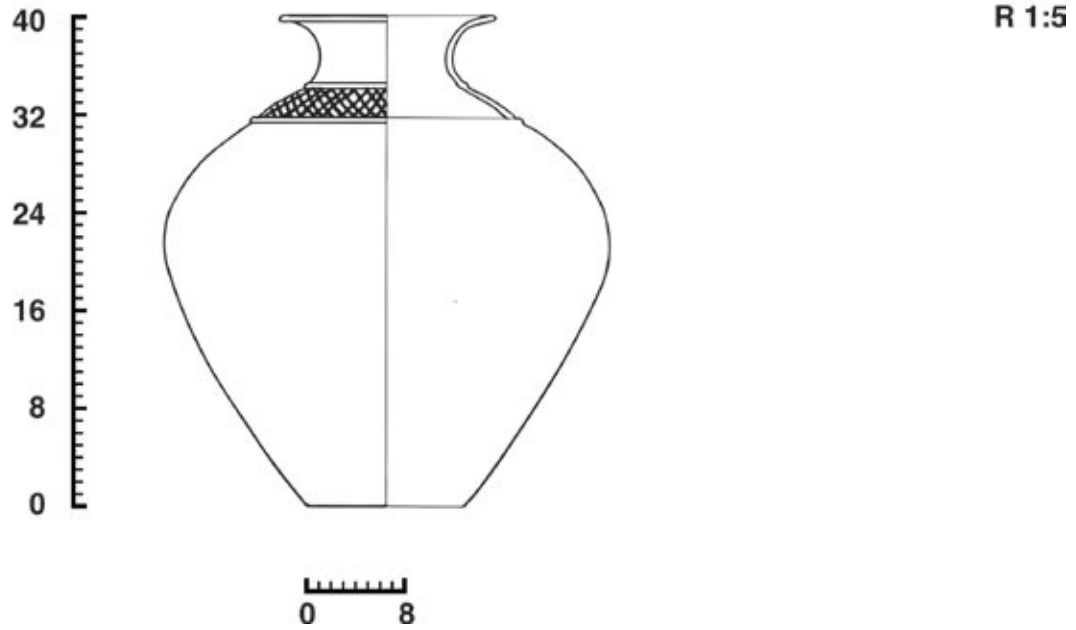
pojavio se masivan stub, prečnika 30 cm koji je bio deo severnog zida u kući 7/1994.[10]

Druga zona u kući 7/1997 pripadala je južnoj polovini objekta.[11] Na kraju južnog zida pronađeni su ostaci manjeg ognjišta ili podnice peći, koje je bilo obnavljano dva puta. Dimenzije starijeg ognjišta bile su 80 × 48 cm, na kotama 81.51 i 81.47 m/anv. U vertikalnoj stratigrafiji podnice peći su se nalaze približno jedna iznad druge. Pored ognjišta nađena su dva stuba: jedan se nalazio skoro uz ognjište, prečnika 25 cm, na kotama 81.41–81.28 m/anv. Drugi stub prečnika 25 cm, na kotama 81.45–81.17 m/anv, bio je udaljen od ognjišta 0,65 m. Rupe od stubova su bile obložene fragmentima latenske keramike, fine fakture, iznad koje su stubovi bili ispunjeni mešanom žutom i crveno pečenom zemljom (Jovanović 2008, 66, 67; 2012, 67).

[10] Podnica je bila dvostruko oštećena u središnjem i istočnom delu: uz istočni profil, nalazilo se oštećenje podnice, pravougaonog oblika (dimenzija 1,60 × 1,20/0,80 m – nepravilan pravougaonik).

[11] Sonda XIX je 2003. godine produžena za još pet metara, što je omogućilo otkrivanja kuće 7/1997 u celosti.

Sl. 6. Kuća 5, posude iz severnog dela kuće 5, sonda XVIII, 1996.

Sl. 7. Kuća 5, ostaci stuba u severnom zidu kuće, sonda XVIII, 1996, snimljeno sa juga (foto: Nebojša Stanojev)

Sl. 8. Kuća 7, podnica kuće, dve peći i silos, sonda XIX, 2004, snimljeno sa juga (foto: Nebojša Stanojev)

Peć – Oštećena podnica peći bez kalote, elipsoidnog oblika, otkrivena u jugoistočnom uglu kuće 7/1997. Gornje kote peći bile su 81.76–81.73 m/anv, prečnik 1,40 × 1,30 m. U podnicu su bili umetani fragmenti keltske keramike, fine fakture, kao sub-struktura. Zbog svog položaja u kući čini se da je bila izmeštena izvan objekta,[12] jer u tom delu nije bilo podnice ili je možda podnica ovde bila oštećena. Podnica peći je obnavljana pet puta. Komadi latenske keramike bili su raspoređeni po perifernim delovima. Poslednje obnavljanje postavilo je podnicu peći na kote 81.86–81.81 m/anv. Ovako velike podnice peći su uglavnom podizane sa kalotama.[13] Ostaci kalote nisu konstatovani, iako je u tom delu kuće, naročito oko podnice bilo mnogo fragmenata kućnog lepa ali od istočnog i južnog zida kuće 7/1997 (sl. 9).

Sl. 9. Kuća 7, podnica peći sa substrukturom, sonda XIX, 2004, snimljeno sa zapada (foto: Nebojša Stanojev)

U *treću zonu* u kući 7/1997 uvršćeni su *silos* i *pomoćni objekat* iz sonde XXIII/2004.

Silos – Uz južni zid kuće 7/1997 nalazio se pravougaoni objekat, neka vrsta silosa ili trapa koji je bio ukopan u kompaktnu žutu glinu, 2,45 × 1,45 m u gornjem nivou, dok se pri dnu sužava i ima kupast oblika sa dimenzijama 2,20 × 1,50 m. Objekat je bio postavljen u pravcu istok–zapad, sa kraćim stranama orijentisanim u pravcu sever–jug, na kotama 81.32–81.12 m/anv i dno 80.33–80.28 m/anv. Zapadnim krajem je zalazio u sondu XXIII/2004 koja se nalazila uz sondu XIX/1997. U severozapadnom uglu otkriveni su delovi ugljenisanjih oblica koje su pripadale krovnoj konstrukciji ili poklopcu, s obzirom da je unutar objekta bilo i delova od daski. U gornjim slojevima otkriveno je puno izgorelog kućnog lepa koji potiče od kuće 7/1997. Pojedini komadi su imali jako izraženu polukružnu profilaciju jer su bili postavljeni oko stuba. Silos je bio ispunjen fragmentima latenske keramike, delovima većih posuda tipa pitosa, loncima, zdelama, zatim pepelom i izgorelim daskama i oblicama. Na severnoj strani silosa evidentirani su ostaci ugljenisanog pruća, čiju funkciju nije moguće pouzdano utvrditi, ali se pretpostavlja da su mogli pripadati korpi ili pleteru korišćenom u konstrukciji zidova stambenog objekta. Pronađena su i dva komada od posude koja nije pečena,[14] isto kao u sondi XVII–XVIII i sondi XI. Treba naglasiti da je istočna polovina objekta bila ispunjena karboniziranim prosom (sl. 10, 11).

[12] U tom delu sonde nije bilo tragova od podnice kuće 7/1997, pa se stekao utisak da je bila izmeštena.

[13] U nadzemnim objektima koji su otkriveni u sondama XI/1987, XII/1991, XVI i XIX/1994, 1996, 1997 pronađene su peći sličnih dimenzija, ali sa kupolastim kalotama – kućne peći.

[14] Delovi nepečenih posuda pronađeni su pored kuće 1/1987, u kući 5/1987 i u kući 7/1997.

Sl. 10. Kuća 7, silos ispunjen kućnim lepom i keramikom, sonda XIX, 2003–2006, snimljeno sa juga (foto: Nebojša Stanojev)

Sl. 11. Kuća 7, silos nakon pražnjenja, sonda XIX, 2003–2006, snimljeno sa jugozapada (foto: Nebojša Stanojev)

Pomoćni objekat uz zapadni zid kuće 7/1997 – U severnoj polovini sonde XXIII/2004, u nivou 8. i 9. otkopnog sloja pronađeni su delovi pomoćnog objekta sa ostacima korpe i ugljenisanog ječma. Objekat pravougaonog oblika, približnih dimenzija 2,20 × 1 m, otkriven je na kotama 81.86–81.71 m/anv. Na podnici su pronađeni ugljenisani ostaci pruća i veći broj manjih stubova. Stubići su bili deo severnog zida pomoćnog objekta, prečnika 6 i 7 cm, na međusobnom rastojanju od 15 cm. Između stubića nalazilo se ugljenisano pruće – deo mrežaste konstrukcije zida. Na istočnoj strani pomoćnog objekta, u blizini zapadnog zida kuće 7/1997, nalazila se korpa sa ugljenisanim ječmom (*Hordeum vulgare)*, prečnik 0,80 m. Dno je bilo fiksirano za podnicu i ojačano kompaktnom žutom glinom, na koti 81.72–81.64 m/anv. U korpi prečnika 0,80 m i moguće visine od 40–60 cm, moglo je da se baštini 40–75 kg ječma. Ta količina je bila dovoljna za nekoliko meseci preživljavanja (sl. 12, 13).

Sl. 12. Kuća 7, pomoćna prostorija uz kuću, dno korpe, sonda XXIII, 2004, snimljeno sa juga (foto: Nebojša Stanojev)

Sl. 13. Rekonstrukcija korpe za skladištenje žitarica kapaciteta približno 65 kg, izrađena na osnovu podataka o prečniku (R 80 cm), kreirana pomoću ChatGPT-ja, 2026.

Kuća 9/2005 – Istočno od kuće 7/1997, u produžetku sonde XIX otvorena je sonda XXIV. Istraživanjem je utvrđeno da između dva objekta, kuće 7 i 9, nije postojao međuprostor, iz čega zaključujemo da su kuća 7/1997 i objekat 9/2005 bili jedna stambena celina, što je izuzetno retko u keltskim naseljima u Podunavlju. Kada je reč o kući 9/2005, tu ne možemo da govorimo o enterijeru kao u objektu 5/1997 ili o tri zone iz kuće 7/1997, jer je ona bila dodatak uz kuću 7/1997 (sl. 14).

Peć – U nivou 6. otkopnog sloja, na kotama 81.96–81.91 m/anv, u jugoistočnom uglu kuće 9/2005, pronađena je podnica peći, kružnog oblika, oštećena po rubovima i bez tragova kalote, prečnika 1,20 m. Istražene dimenzije kuće 9/2005 bile su 4,80 × 4,40 m.[15]

[15] Ostali su neistraženi severni i istočni zid kuće 9/2005. Zapadni zid se preklapao sa istočnim zidom kuće 7/1997.

Sl. 14. Kuća 9, podnica i peć u jugoistočnom uglu sonde XXIV, 2005, snimljeno sa juga (foto: Nebojša Stanojev)

Sl. 15. Čarnok Vrbas, kuća 9, podnica peći sonda XXIV, 2005 (foto: Nebojša Stanojev)

Orijentacija kuće bila je severoistok–jugozapad. Podnica peći je imala dva nivoa koji su bili ojačani fragmentima latenske keramike, fine fakture, poput manjih zdela sa „S" profilisanim obodom i prstenastim dnom (sl. 15). Oko podnice peći nalaženi su delovi latenskih posuda, uglavnom fine fakure. Starija podnica peći sa finim premazom bila je postavljena na banku, ali bez ojačanja. Mlađa podnica je bila ojačana fragmentima latenske keramike, fine fakture.

Podnica kuće 9/2005 konstatovana je u 8. otkopnom sloju, na kotama 81.77–81.69 m/anv, što odgovara visini podnice u kući 7/1997. Bila je formirana od kompaktne žute gline, neujednačene debljine, od 4 do 10 cm. Na njoj je izdvojeno više različitih zona: sa paljevinom, pepelom, garom i sitnim komadima crveno pečene zemlje. U podnici su konstatovana dva stuba, jedan u blizini severnog profila sonde, prečnika 30 m, na koti 81.78 m/anv, a drugi bliže severozapadnom profilu, prečnika 26 cm, na koti 81.74 m/anv. Stubovi su bili ojačani fragmentima keltske keramike, zatim

Sl. 16. Deo posude između između dve prostorije u kući 7 i 9, sonde XIX i XXIV, 2003–2005, snimljeno sa zapada (foto: Nebojša Stanojev)

žutom i crveno pečenom zemljom, postavljeni u vertikalnom nizu, isto kao i u kući 7/1997. Njihovo međusobno rastojanje bilo je 1,60 m. U severoistočnom uglu, u mešanoj crnoj zemlji prožetoj pepelom i garom, pronađena je bronzana fibula, na koti 81.64 m/anv.

U nivou 9. otkopnog sloja (kote 81.63 – 81.55 m/anv) u zapadnom delu sonde XXIV izdvojeni su ostaci istočnog zida kuće 7/1997 ili zapadnog zida kuće 9/2005 na kotama 81.79 – 81.69 m/anv u dužini od 3,80 m. U zidu su pronađeni ostaci posude, grube fakture, konične profilacije, koja je mogla da bude i oplata za stub. Posuda prečnika 24 cm otkrivena je na koti 81,69 m/anv. U neposrednoj blizini pronađeni su i ostaci ugljenisanog drveta – deo stuba, i malo ugljenisanog ječma oko njega. U osnovi 10. otkopnog sloja isplivalo je još nekoliko stubova, ali na osnovu njihovog međusobnog rasporeda u kući 9/2005 nije ih bilo moguće povezati sa krovnom konstrukcijom (sl. 16).

Jama – U južnom delu sonde, u 10. otkopnom sloju, ispod podnice objekta – kuće 9/2005, otkriveni su ostaci plitke jame, kružnog oblika sa konkavnim dnom, prečnika 0,95 m, gornja kota 81.54 m/anv, dno 81.28 m/anv. Bila je ispunjena mešanom crnom zemljom u kojoj je bilo sitnih komada crveno pečene zemlje, zatim fragmenti keltske keramike i životinjske kosti. Po obodu jame nađeno je dosta gara – ostaci od daske ili eventualno poklopca.

Analogije za istražene naseobinske objekte na Čarnoku

Kada je reč o naseobinskim objektima sa Čarnoka koji su otkriveni u sondama XI, XII, XVI, XVII, XVIII, XIX, XXII, XXIII, XXIV i XXV u fazi II i III,

tu nažalost nemamo baš puno analogija. Analiza objavljene literature o Keltima i keltskim naseljima u Podunavlju pokazala je da među do sada dokumentovanim naseobinskim objektima preovlađuju poluukopane građevine, pri čemu podaci o njihovom enterijeru i pratećim pomoćnim objektima uglavnom izostaju. Za sada su nam poznati samo nalazi sa Gomolave iz horizonta Gomolava VIa i VIb, zatim sa Kormadina i Židovara.

Na Gomolavi su svi nadzemni objekti bili u velikoj meri devastirani ukopavanjima iz kasnijih horizonata. Objekti koji bi se mogli dovesti u vezu sa kućama otkrivenim na Čarnoku registrovani su na više mesta. U bloku I, u kvadratima 97–98/XII–XIV, evidentirani su ostaci objekta bez očuvane osnove (Pl. 2), dok je u kvadratima 94–95/XI–XII istražen deo objekta dimenzija 3,60 × 2,80 m (Pl. 2, 7). U bloku II, u kvadratu 92/XVIII, sačuvan je deo podnice dimenzija 1,30 × 1,10 m (Pl. 2). U bloku III, u kvadratima 87–88/XV–XVI, registrovan je deo objekta dimenzija 1,60 × 1,20 m (Pl. 2). U bloku IV evidentirano je više ostataka objekata: u kvadratima 85–86/IX deo objekta dimenzija 3,20 × 2,40 m, u kvadratu 84/X objekat dimenzija 4,00 × 3,80 m, u kvadratima 81/X–XI deo objekta dimenzija 1,70 × 1,40 m, kao i u kvadratima 78–79/XIII–XIV deo objekta dimenzija 3,60 × 3,80 m (Pl. 2) (Jovanović 1971, 126; Jovanović i Jovanović 1988, 6, 11, 12, 17).

Na višeslojnom arheološkom lokalitetu Kormadin kod Jakova, na ekonomiji Sava, otkriveno je pozno naselje Skordiska koje se nalazi uz staru obalu Save. Evidentirani su ostaci nadzemne kasnolatenske arhitekture u dve sonde (Dimitrijević 1959, 63; 1971, 568–584; Todorović 1968, 15; Jovanović 1974, 296; Spasić i Ljuština 2019-2020, 52–53). Nalazi sa Kormadina odgovaraju razvijenoj fazi VIb Gomolave u šta se uklapaju i nalazi sa Čarnoka.

Ono što Čarnok čini posebnim jeste otkriće dva nadzemna, naseobinska objekta većih dimenzija sa kružnim pećima i pratećim pomoćnim prostorijama: jedan u sondama XVII, XVIII – kuća 5 a drugi u sondama XIX, XXIV – kuća 7 i 9. Analogije za ovako velike stambene objekte za sada imamo samo na Židovaru. Na židovarskom platou su otkriveni ostaci velikih pravougaonih kuća koje su se dužim stranama prostirale u pravcu severozapad-jugoistok, kao i kuće na Čarnoku. U uglovima i duž nekih ivica ovih objekata bile su vidljive pravilno raspoređene kružne jame za

Sl. 17. Kuće 7 i 9, sonda XIX, XXIV, 1997–2006, snimljeno sa jugozapada (foto: Nebojša Stanojev)

drvene stubove, kao oslonce za krov i zidove načinjene od pletera i lepa. Miroslav Lazić je izdvojio dve kućne celine u kojima objekti prelaze standardne veličine:

> U šestom i drugom bloku nađeni su ostaci velike kuće pravougaone osnove, čija je dužina iznosila više od 10 m, a širina oko 6 m. Na njenom zemljanom podu, očuvanom u šestom bloku, nalazile su se dve peći kružne osnove, a otkriven je i veći broj potpuno celih keramičkih posuda. Prvi i peti blok sadržali su ostatke slične kuće koja je stradala u razornom požaru. To je bila građevina pravougaone osnove, čija je dužina iznosila više od 10 m, a širina očuvanog dela oko 8 m. Na izgorelom podu od utabanog lesa, u petom bloku, otkrivena je peć kružne osnove na kojoj su uočene česte popravke (Lazić 2006, 21–25, sl. 5).

Sličnost sa nalazima na Čarnoku je evidentna. Sličnost se ogleda i u otkriću pomoćnih objekata uz stambene zgrade na Židovaru (Lazić 2006, 26). Razlika je samo u veličini nadzemnih objekta. Svakako da keltska kuća 5/1994 iz sondi XVII, XVIII sa svojim dimenzijama 9,40 × 5,20 m spada u veće objekte. I objekat 7/1997 iz sonde XIX je većih dimenzija 9,20 × 5 m. Uz njega se prostirao objekat 9/2005 iz sonde XXIV/2005 sa dimenzijama 4,80 × 4,40 m. Kuće 7/1997 i 9/2005 bile su povezane međusobno zajedničkim zidom, povezane prostorno i vremenski. Ukoliko prihvatimo činjenicu da je u pitanju jedna građevinska celina tada bi dimenzije spojenih objekata bile 9,40 × 9,20 m, što je najbliže nalazima objekata na Židovaru (sl. 17). Ovako veliki građevinski objekti na Čarnoku ukazuju na organizovani suživot u naselju, što govori da su brojna kasnolatenska naselja oko Čarnoka imala potrebu da se organizuju regionalno, a pre svega naj-

više ekonomski. Pojava pomoćnih objekata uz kuće, ali i silosa, govori o organizovanim zajednicama u I veku stare ere. Sigurno je da su u pitanju bile male ekonomije u kojima se skladištila zrnasta hrana. Nedostatak oruđa, oružja, tegova za tkački razboj, velikih keramičkih peći za izradu keramike i drugih potrepština unutar naselja, govori da su ovako velike kuće mogle da se koriste kao trgovački centri ili kao skladišta, a možda i kao objekat sa posebnim potrebama.

Zaključak

Istraživanje naseobinskih, nadzemnih objekata na Čarnoku pokazuje da su utvrđena naselja Kelta u ovom delu Podunavlja bila veoma racionalna i organizovana. U kasnolatenskom naselju na Čarnoku srećemo se sa uređenom društvenom zajednicom unutar koje je sve bilo planski osmišljeno. Na Čarnoku su istražene nadzemne kuće koje su posedovale i prateće pomoćne objekte. U enterijeru kuće 5/1994 iz sonde XVII, XVIII jasno su izdvojene dve celine na osnovu kućnog inventara koji je bio sačuvan u celini: kružna peć sa sandukom i korpom za žito, sa pratećim pomoćnim objektom na istočnoj strani kuće i prostorom za lične potrebe korisnika, u severnom delu objekta. Kod kuće 7/1997 iz sonde XIX i objekta 9/2005 iz sonde XXIV, koje ustvari predstavljaju jednu stambenu jedinicu, promene se ogledaju u dodavanju pomoćnih objekata uz postojeću celinu i proširenju stambenog prostora. Unutar ova dva objekta, slično kao i kući 5/1994, pristupilo se racionalnom korišćenju prostora. Uz kuću se pored pomoćnog objekta prvi put pojavljuje i skladište za zrnastu hranu u vidu većeg silosa ili trapa. Pokretni arheološki materijal sakupljen sa podnica kuća, iz peći i silosa, ima analogija sa nalazima na Gomolavi, Slankamenu, Židovaru i Kormadinu. Hronološki se može opredeliti u Lá Tene D ili Beograd 3 fazu.

Istraživanja na Čarnoku realizovana pri kraju 20. i početkom 21. veka daju nam nova saznanja o Keltima i njihovoj kulturi u ovom delu Podunavlja. Iako se u studiji Fanule Papazoglu *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba* ne spominju Kelti severno od Dunava (Papazoglu 1969, 209–298), istraživanja su potvrdila da su oni tokom protoistorijskog perioda bili veoma prisutni na levoj obali Dunava, Mostonge, Crne bare, Jegričke i Tise i vreme je da se njena studija dopuni sa ovim podacima. Istražujući Kelte odnosno Skordiske Jovan Todorović je svojim publikacijama *Kelti u jugoistočnoj Evropi* (1968) i *Skorisdci, istorija i kultura* (1974) sakupio veliku građu o njima, evidentirajući mnogobrojna nalazišta u Srbiji, kao i u regionu.

Brojna nalazišta su samo evidentirana, a na manjem broju su obavljena najčešće zaštitna istraživanja. Ono što pada u oči je svakako podatak da je u Srbiji evidentirano 147 nalazišta (Lazić 2017, 81–84, mape 4, 5, 6), te da se više od 100 lokaliteta nalazi u Vojvodini, od čega su samo u Bačkoj registrovana 73 nalazišta. Bez obzira na njihovu brojnost, nama su još uvek nedovoljno poznati podaci o svakodnevnom životu Kelta u otvorenim i utvrđenim naseljima. Do sada smo keltsku kulturu tumačili uglavnom preko keramičkih nalaza i iz grobnih celina, preko nakita i oruđa koji su nam pokazali pravac njihovih kretanja u zadnja tri veka stare ere. O keltskim ratnicima znamo sve, ili baš sve. O životu unutar nekog naselja, otvorenog ili utvrđenog, o arhitekturi zgrada ili kuća u kojima su živeli za sada znamo jako malo. Istraživanja sprovedena na Židovaru, Slankamenu, Čurugu, Gomolavi, Kormadinu i Čarnoku i drugim lokalitetima pružili su nam oskudne podatke o izgledu kuća sa pratećim elementima. Vreme je da se studiozno posvetimo ovim problemima.

LITERATURA

Dimitrijević, Danica. 1959. „Jakovo, NOO Surčin, srez Beograd, lok. 'Državna ekonomija Sava'." *Arheološki pregled* 1: 60–65.

Jovanović, Borislav. 1971. „Stratigrafija Gomolave u iskopavanjima 1967–1971. godine." *Rad vojvođanskih muzeja* 20: 95–102. (ćir.)

Jovanović, Borislav. 1974. „Mlađe gvozdeno doba. Metalurgija gvožđa protoistorijskog perioda." U: *Praistorija Vojvodine*, ur. Bogdan Brukner, Borislav Jovanović i Nikola Tasić: 277–316, 329–336. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine i Savez arheoloških društava Jugoslavije.

Jovanović, Borislav, i Marija Jovanović. 1988. *Gomolava 2 – Naselje mlađeg gvozdenog doba.* Novi Sad: Vojvođanski muzej; Beograd: Arheološki institut.

Jovanović, Marija. 1988. „Čarnok, Titov Vrbas, Keltsko utvrđenje." *Arheološki pregled* 25: 33–34.

Jovanović, Marija. 1994. „Keltsko utvrđenje Čarnok kod Vrbasa (Die keltische Festung Čarnok bei Vrbas)." U *Kulture gvozdenog doba jugoslovenskog Podunavlja*, uredio Nikola Tasić, 119–130. Beograd: Balkanološki institut SANU; Sombor: Gradski muzej. (ćir.)

Jovanović, Marija. 2008. „Utvrđeno kasnolatensko naselje Čarnok kod Vrbasa (Pregled istraživanja od 1984. do 2007. godine) (The Late La Tène Fortified Settlement of Čarnok in the Vicinity of Vrbas: A Review of Excavations from 1984 to 2007).” *Rad Muzeja Vojvodine* 50: 61–78.

Jovanović, Marija. 2012. „Stratigrafija keltskog naselja Čarnok u Bačkoj (Vrbas, Vojvodina, Srbija).” *Rad Muzeja Vojvodine* 54: 63–75.

Lazić, Miroslav. 2006. „Stratigrafija naselja mlađeg gvozdenog doba i relativna hronologija blaga.” U *Židovarsko blago: ostava srebrnog nakita iz naselja Skordiska = The Židovar Treasure: Silver Jewelry Hoard from the Settlement of Scordisci*, ur. Miloš Jevtić, Miroslav Lazić i Miodrag Sladić, 20–25. Vršac: Gradski muzej; Beograd: Filozofski fakultet.

Lazić, Miroslav. 2017. “The Celts and the Scordisci within the territory of Serbia – archaeological sites and historical sources”. U *Ante portam Auream – studia in honorem Professoris Aleksandar Jovanović*, ur. Miroslav B. Vujović: 69–88. Belgrade: Faculty of Philosophy.

Medović, Aleksandar. 2006. „Arheobotaničke analize četiri korpe ječma i jedne korpe prosa sa Čarnoka.” *Rad Muzeja Vojvodine* 47–48: 41–52.

Papazoglu, Fanula. 1969. *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba: Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci i Mezi*. Djela XXX; Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 1. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Spasić, Miloš, i Marija Ljuština. 2020. „The Site of Jakovo – Ekonomija Sava in Oikumene of the 2nd and 1st Millennia BC.” *Arhaika* 7–8: 43–57.

Todorović, Jovan. 1968. *Kelti u jugoistočnoj Evropi*. Beograd.

Marija Jovanović
Former curator of the Museum of Vojvodina, Novi Sad

SETTLEMENT STRUCTURES FROM THE FORTIFIED LATE LA TÈNE SETTLEMENT OF ČARNOK NEAR VRBAS

Summary

The research into the above-ground residential structures at Čarnok has shown that fortified Celtic settlements in this part of the Danube region were highly rational and well organised. The Late La Tène settlement at Čarnok reflects a structured community in which all aspects of daily life appear to have been carefully arranged. Excavations revealed above-ground houses accompanied by ancillary structures. Within House 5/1994, excavated in Trenches XVII–XVIII, two distinct functional areas were identified: a circular oven with an adjacent storage chest and a grain basket, together with an associated auxiliary structure, and a separate area intended for the personal needs of the inhabitants.

In House 7/1997 from Trench XIX and House 9/2005 from Trench XXIV, which in fact represents a single residential unit, changes are reflected in the addition of new structures to an already existing complex. As in House 5/1994, the available space within these structures was organised and utilised rationally. In addition to the auxiliary building, a grain storage facility in the form of a storage pit was recorded for the first time adjacent to the house.

The movable archaeological material recovered from the house floors and ovens finds close parallels at numerous sites throughout the Danube region and can be chronologically assigned to the La Tène D phase, corresponding to the Belgrade 3 phase.